

Arany János: Kisebb költemények 3. (1860–1882)

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette S. Varga Pál

Arany János munkái

(Budapest: Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019), 1193 l.

S. Varga Pál 2001-ben, a Barta János születésének századik évfordulója alkalmából tartott emlékülésen elhangzott, majd 2002-ben az *Irodalomtörténetben Barta János és az egzisztenciális perspektíva (Néhány szó Barta János Arany-képeről)* címmel megjelent tanulmányát egy „személyes megjegyzéssel” zárja. Ebben arra utal, hogy bár első 19. századi témájú irodalomtörténeti dolgozatát Barta „keményen tapintatos modorában bírálta meg”, azóta sajátos örömmel és öniróniával észleli, hogy mostani munkája irányát kijelölő ötleteinek jó része tőle származik. (Eme írásának utóbbi kötetben megjelent változatát idézzük: S. VARGA Pál, *Az újrászótt háló: Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban* [Budapest: Ráció, 2014], 251.) S. Varga Pálnak az ún. debreceni (vagy Barta-) iskolához tartozása csakugyan abban a formában érvényesült, ahogyan azt maga Barta János szerette volt definiálni, hogy ti. csoport-identitás nem köti tagjait, viszont Kiss Ferenctől Fülöp Lászlóig, Kovács Kálmántól Görömbei Andrásig mindenkire jellemző a mű- (és műfaj-)centrikus elevenység, szemben nemcsak a doktriner marxizmussal, hanem bármiféle más teoretikus (rossz esetben spekulatív), nem a szövegből kiinduló megközelítéssel.

S. Varga Pál (akárcsak az „iskola” más tagjai) széles érdeklődésű, sok mindenről nyilatkozó literátor, aki ízlését és módszerét távoli területeken is próbára merte tenni. Pályája elején frissen megjelent új verseskötetek (tehát az „élő” irodalom) szemlészésére is futotta erejéből, de értekezett Pilinszky Jánosról is. 1994-ben megjelent monográfiájának (*A gondviselэшittől a vitalizmusig:*

A magyar költészet világgépének alakulása a 19. század második felében [Debrecen: Csokonai Kiadó]) már kulcsfigurája Arany János, amint pályáját betetőző, rendszeralkotó nagymonográfiájának is (*A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban* [Budapest: Balassi Kiadó, 2005]). Szövegkiadásai is több mint két évtizede sorakoznak: sajtó alá rendezte Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő összes, illetve Vajda János válogatott költeményeit az 1990-es évek második felében. Írt Verseghytől, Vörösmartytól Petőfiig, Czöbel Minkáig többekről, kiadta Arany tanulmányait és kritikáit is (szintén több mint húsz évvel ezelőtt). Majdnem az mondható el tehát róla: törvényszerű volt, hogy Arany kisebb költeményeit (1860–1882) a kritikai kiadás sorozatában ő készítse el. (Ahogy az Arany-bicentenárium a szakma legjavát szólította meg Korompay Jánostól Hász-Fehér Katalinig, Szilágyi Mártonig.)

Az 1860 és 1882 között keletkezett „kisebb költemények” kiadását egyébként az nehezíti, ami éppenséggel könnyíthetné, hogy ti. az 1950-es évek első felében Voinovich Géza ezen versek többségét az akkori kritikai kiadási követelményeknek megfelelően (vagy legalábbis azokhoz igazodva) már sajtó alá rendezte. S. Varga Pálnak figyelembe kellett venni természetesen magának Aranyak a kötet szerkesztési elveit is, aki az 1856-os *Kisebb költeményei* I–II. összeállításában sem a kronológiai, sem a tematikai, sem a műfaji elvet nem követte. (Ehhez az eljáráshoz az 1867-es *Összes költemények* szerkesztése során is ragaszkodott.) Az 1883-as *Összes művek* (Arany László összeállítása) is ezt

örökíti tovább, s utóbb a különböző módokon előkerült újabb darabok ebben a kompozícióban nyerték el helyüket. S. Varga Pál, amennyire lehetett, szintén ehhez igazodott. Mint írja, nem kívánta „érdemben módosítani a kiadási hagyományt” (436). Tehát „lírai érdekeltsgű rövid versszövegeket” tekint a kötet anyagának, ezek közé sorolva a balladákat is, elfogadva ama elképzelést, mely szerint a tárgyias líra megvalósulásának tekinthetők. (A balladák e kötetbe sorolását nem lehet kifogásolni, de komolyabb mérlegeléssel – más szerzők esetén – ugyanennyi erővel drámai vagy epikus darabok közé is beilleszthetők volnának.)

A versek sorrendjének megállapításában tehát a kronológiai elvet érvényesíti S. Varga Pál, úgy azonban, hogy Arany eredeti kötetkomponáló szándékai se tűnjenek el. Olyan kiadásra Arany esetében nincs lehetőség, amely végig követné a szövegek módosulásának folyamatát, részben mert Arany keveset javított, részben mert fogalmazványai nagyrészt megsemmisültek. A szövegközlésre vonatkozó 2004-es *Alapelvek* iránymutatását követve S. Varga kerüli a variánsok kontaminációját, emandálásra is csak a nyilvánvaló tollhibák esetén kerít sort. Szükségképpen el kellett térnie a Voinovich-féle kritikai kiadás gyakorlatától (az akkor érvényben lévő *Szabályzat* az írásmód modernizálását írta elő), mely a vállalt szövegközlési elveket sem alkalmazta következetesen. A 2004-es *Alapelvek* szerint az 1832 és 1904 közötti szövegekben az írásjegyek az azonos hangértéket jelölő mai formában közölhetők – idézi S. Varga Pál (448). Ő maga úgy dönt, hogy a régebbi szövegekre vonatkozó szabályokhoz igazodik, minthogy a modernizálás a népszerű kiadásoknak tett engedmény.

Bár (bevezetőben) dokumentáltuk, hogy S. Varga Pál két-három évtizeden át marandandó művekben dolgozta ki a maga Arany-konceptióját, ez (példás korrektség jegyében) nem érvényesül szövegkiadásában.

Minden véleményről azonos objektivitással tájékoztat. Ez így is helyénvaló, bár vannak helyek, melyek esetében némi fenntartás diszkrét jelzése elképzelhető lenne. Ilyen például, amikor – egyébként rangos tudósok – az impresszionizmus jegyeit fedezik fel a *Vojtina ars poetikájában*, ami nemcsak kronológiai képtelenség, hanem fogalomzavar is (552). Ugyanakkor a *Jegyzetek* felépítése nagy mértékben tükrözi a sajtó alá rendező figyelmének és anyagkezelésének logikáját. A *Kézirat* rovat az első. Mint ismeretes: Arany János kéziratának jelentős hányada az Arany László özvegyét nőül vevő Voinovich Géza birtokába jutott, azonban 1945-ben bombatalálat folytán megsemmisült. Ezt követi a *Megjelenés* (kronológiai rendben számozva), a *Megjegyzések* (kiegészítő adatok és következtetések) és *Az alapszöveg kiválasztása*, majd a *Keletkezés* (a szöveg létrejöttének helyére, idejére és körülményeire vonatkozó tudnivalók) és a *Fogadtatás* (az Arany életében, s halála után megjelent reflexiók a kortársak részéről). A *Kritikatörténet* a „befogadás” ismertetése máig, természetesen – terjedelmi okokból – a recepciótörténet fontosabb elemeire korlátozva, majd a *Fordítások* és a *Feldolgozások*, *Hangfelvételek* következik, s legvégül a *Magyarázatok* (a szöveg etimológiai, kultúrtörténeti, közismereti stb. kommentálása, értelmezése).

A mindig pontos és tárgyilagosan eligazító, objektív és szigorú kommentálás egyegy fontosabb költemény esetében (nyilvánvalóan a sajtó alá rendező szándéka nélkül) bizonyos katartikus hatást sem nélkülöz. A *Széchenyi emlékezete* mintegy húsz lapnyi anyaga, magyarázata minden mozzanatában tökéletesen szakszerű és tömör, de bárha valaki mégoly sokszor olvasta és tanította volna is e verset, mint ő, oly mértékben kerül a hatása alá, hogy a történelmi helyzet feszültsége és a személyes sors drámaisága, sőt tragikuma az adatok és tények szféráját valamiféle beleéllő megrendülés többletével gazdagítja. A textológiának ha nem is „cso-

dája”, de már-már irracionális és ritka ihletű „belső tere” jut itt szerephez. A bizonyos emocionális többletre törekvő esszéisztikus műmagyarázathoz képest a pusztán tények gazdag és szakszerű sorakoztatása a képzelet, a továbbgondoló beleérzés folyamatait kelti életre, s bár a kommentár az életrajz, a szövegmagyarázat, a befogadástörténet tényeire szorítkozik, többszörös áttétellel mégiscsak (mindenféle pátoszt és manipulációt kizárva) a korszak, s a „több száz évre kiható géniuszok”, Széchenyi és Arany eszméltető, sőt szorongató kisugárzásnak élményét hordozza.

Sajátos továbbgondolásra ösztönöz Arany László szükségszerű és gyakori említése is. A sajtó alá rendező ezzel kapcsolatban sem lépi át a hatáskörét, csupa tény, adat utal a nagy költő fiának apja életművére vonatkozó tevékenységére. De az Arany János és fia közt fennálló, közismerten harmonikus viszonyról olvasva lehetetlen nem gondolni arra, ahogy ez a „nyomasztó” örökség tulajdonképpen megbénítja az ugyancsak zseniális művel, *A délibábok hősével* induló nem mindennapi tehetség autonóm kibontakozását. S. Varga Pál egyetlen szóval sem utal erre, ám a tények sorjáztatása (az apja halála utáni években is) elevenen tartja Arany László önmagát háttérbe szorító költői és gondolkodói géniuszának sorsát. (*A Lotte Weimarban* című Thomas Mann-regény idézi meg – Goethe fiának elég jelentős szerepet szánva – a zseniális apa mellett szűkre szabott szerepre korlátozó életsors bénító voltát, azzal együtt, hogy Goethe fiában nem sorvadt el olyan méretű tehetség, mint Arany Lászlóban.)

Egy ilyen nagyszabású, s ennyire igényes munkával kapcsolatban kifogásolni, vitatnivalót roppant nehéz találni, holott elvárható a kötet recenzensétől, hogy legalább annyi hasznot hajtson, hogy szóvá téve esetleges dilemmákat, az új kiadásnak mint korrigált változatnak a megjelenését segítse elő. A jegyzetekhez készült *Bevezetésben* esik szó arról, hogy *A walesi bárdok*

miért a nagykőrösi balladák közé nyer besorolást (442): „Sok szempont mérlegelése és a kiadási hagyomány figyelembe vétele együttesen indokolja például, hogy *A walesi bárdok*-hoz [...] Ferenc József magyarországi látogatásának dátumát, az 1857-es évszámot rendeltük – holott befejezése bizonyosan 1860 utánra esik...”. (Egészen pontosan: 1863. november 1-jén jelent meg a *Koszorúban*.) További ihlető körülmény 1857-ből, hogy hírek „keringtek” arról, hogy a hatóságok szívesen látnának a „királyi párt” köszöntő verseket. Szász Károly szerint azonban a döntő lökést az 1857-ben elkezdett vers befejezéséhez Tóth Endrének *Az ötszáz gael dalnok* című verse adta. Ezt maga Arany említette Szásznak, amikor kiskunsági lelkesként Pesten felkereste. (Ekkor – Szász emlékezete szerint – Arany meg is mutatta neki a kész verset.) S. Varga Pál az idézett helyen arra is utal, hogy Keresztury Dezső a kézirat írásképeinek változására hivatkozva azt feltételezi, hogy az első 64 sor készült el 1857-ben. Viszont – ezt már mi mondjuk – méltánylandó szempont az is, hogy míg a köszöntő verseket elváró brutális önkényuralmi rendszer megbélyegzésének szándéka dominálhatott 1857-ben, addig 1862–63-ban (bizonyos, a rendszer csődjére utaló jelek nyomán) a zsarnok tébolyában testet öltő erkölcsi igazságszolgáltatás érvényesülésével a „jó ügy” diadalának élménye válik dominánssá. Mivel Keresztury észrevétele valójában csak feltevés (a jó ízlést félretéve, s magamat idézve), továbbra is eldöntetlen kérdés, hogy az 1857-ben elkezdett, s valamilyen mértékben „megírt” balladán „Arany csak jelentéktelen változtatásokat hajtott végre, s befejezte; vagy ellenkezőleg: az 1857-ben elkészült részek éppen csak a kiindulást jelentették, s az érdemi munka a 60-as évek elejére tehető” (IMRE László, *Arany János balladái* [Budapest: Tankönyvkiadó, 1988], 209). A versnek az 1850-es évekhez kötése – amint azt S. Varga Pál hitelt érdemlően indokolja meg, Hász-Fehér Katalin kutatásai nyomán

–, illetve a jelen kötet anyagához képest a megelőző korszakhoz sorolása teljesen megnyugtató abban a formában, ahogy ezt a szöveggondozó teszi, pusztán csak bizonyos datálási (és ehhez kapcsolható értelmezési) kérdések bonyolultságára, sokértelműségére kívántunk példát hozni.

Ebben az esetben tehát semmiféle korrekcióra nincs szükség. Néhány (teljességgel jelentéktelen) egyéb esetben ez mégis indokolt lehet. Például a 966. lapon fordul elő egy rövid szövegrészlet felesleges ismétlődése: „AJ gyermekkora óta...” Aztán: a 631. lapon szereplő szómagyarázat tévesen kerül kapcsolatba a névmutatóban Richard Wagnerrel. Jellemző (ha nem is túlságosan gyakori) eset, amikor az „erény” működése is korrigálásra szorul. Arról van szó, hogy S. Varga Pál – e sorok írójának szerény megfigyelése szerint – saját műveire, Arannyal és másokkal foglalkozó cikkeire, könyveire az indokoltnál ritkábban és rövidebben hivatkozik. Példás korrektségre és jó ízlésre valló (valószínűleg S. Varga Pál által nem is érzékelt) tendencia ez, ámde a tudományban ennél nyomósabb érvek szólnak a lehetőség szerint korlátozatlan tájékoztatás mellett. Őszintén remélhető ugyanis új (néhány apró korrekciót végrehajtó) kiadás, hiszen ennek a kötetnek nemcsak közkönyvtárakban, iskolai könyvtárakban, hanem öt világrész hungarológiai tudományos műhelyeiben is ott a helye, még hozzá nyomtatott formában, hiszen Arany szerepe oly vitathatatlan a magyar kultúrában, hogy művei kritikai kiadásának kézbe is fogható darabjai nem pusztán használati, hanem reprezentációs funkciót is szolgálhatnak.

Egészében okkal és joggal illetheti a legmagasabb fokú elismerés S. Varga Pál munkáját, hiszen nemcsak feladatát látta el páratlan igényességgel, hanem (nyugodtan és magalaposztottan mondható!) önfeláldozóan nemes elszánással. Annak a kiemelkedő tudósnak a részéről, aki a 18–19. századi magyar és európai kultúrában ily jártassággal és koncipiáló képességgel rendelkezik, nos, annak a részéről páratlan lemondás és aszkétikus feladatvállalás éveket tölteni textológiai (részben legalábbis) „robottal”. Ezt megköszönni illik, és példává emelni mellőzhetetlen. Nem pusztán arról van szó, hogy ilyen kikezdzhetetlen pontosságú szövegkiadás és szövegkommentálás valóban „párját ritkítja”, hanem arról is, hogy a témát és a globális Arany-szakirodalmat olyan eszköztelen eleganciával és korrektséggel kezeli, ami valóban példaértékű. Kívülálló meg nem tudná mondani, hogy az idézett szakemberek melyikéhez milyen viszony fűzi: pontos és lényeglátó, jóindulatú és kivételesen érzékeny módszerével nemcsak Arany „világa” nyer megvilágítást, hanem egy jókora méretű, s kiemelkedően rangos tudományterület. Dicsérni illene – persze – a sorozatszerkesztő (Korompay H. János), s a lektor (Szörényi László) munkáját is, hiszen hosszú időre mintaadó kötettel gazdagodott ez a kivételesen fontos sorozat. Annyiféle vitatható vagy időlegesen előtérbe kerülő tudományos munka mellett jó kézbe venni, jó kinyitni egy olyan időtálló szakmunkát, mely kikezdzhetetlen nivója és megbízhatósága folytán valóban méltó Arany páratlan erkölcsi és művészi rangjához.

Imre László